

مدارس قم در دوره صفویه

۶

مدرس طباطبائی

دارالشفاء :

بطوریکه از توصیفهای شاردن و تاورنیه از آستانه مقدسه ، و تصویری که در سیاحت نامه شاردن از بناهای آستانه بدست داده است ، معلوم میشود در نیمه دوم قرن یازدهم ، زائر پیش از ورود بصحن عمیق از سه بنای متصل بیکدیگر عبور می نموده است .

سومین بنا مدرسه آستانه مقدسه بوده ، که در همان سالها «فیضیه» نام گرفته بود ، تاورنیه دوبنای دیگر را چنین وصف میکند :

«... اول داخل يك حیاط مربع طولانی میشوند که میتوان آنرا باغ نامید . بجهت اینکه در دو طرف خیابان وسط آن که سنگ فرش است ، باغچه های مربع گلکاری درست کرده اند . که از جمله گلکاری قشنگ که در آنجا دیدم ، یاس زرد بود .

انواع و اقسام گل وریاحین در آنجا بعمل آورده ، بتوسط نرده ای از

چوب - که در طول خیابان از طرف باغچه کشیده شده - مردم را از چیدن گل ممانعت مینمایند . و خیلی مواظبت دارند که آنجا را بحال خوشی نگهداری نمایند ...

در این حیاط اول ، طرف چپ اطاقهایی کوچک دیده میشود که اشخاصی که باید هر روز از موقوفات (مسجد مطهر) محض خیرات غذا بخورند در آن اطاقها جمع شده ، بعد از صرف غذا متفرق می شوند . اشخاصی هم که برای بی بضاعتی از دست طلبکار بست می نشینند مثل مسجد اردبیل در همین اطاقها منزل میکنند ...

از حیاط اول وارد حیاط بزرگ تری میشوند که صحن آن سنگ فرش است ، واز آنجا توسط چند پله داخل حیاط بلند مهتابی دار مربعی میشوند که در اطراف آن حجرات مآلهای مسجد واقع است (فیضیه) ، (۱)
وضعی که شاردن از این دو بنا نموده ، دقیق تر و جامع تر است (۲)
وی می نویسد :

« ... محوطه نخستین مانند باغی از گل و درخت مستور است ، و بشکل مربع مستطیل میباشد . خیابان وسط سنگفرش شده ؛ و باظارمی و زرده از باغچه ها مجزا گردیده است .
دو منطقه مرتفع آجر فرش با ارتفاع سه پا در دو طرف مشاهده میشود که در طول حیاط امتداد یافته ، و بر سطح هر یک بیست باب اطاق دیده می شود ، که هر یک دارای یک بخاری ، یک ایوان و ۹ پای مربع وسعت است .
جوی آب زلالی از حوضی که در مدخل محوطه است ، خارج شده و بحوض دیگری که در منتهی الیه حیاط واقع شده ، روان میگردد و بطور کلی

۱- تأورنیه ص ۱۳۸-۱۳۷

۲- شاردن اصولا در توصیفها و معرفیها دقیق است . وجه مایه باید

تأسف داشت که از سفرنامه او ترجمه درست و صحیحی بعمل نیامده است .

سر تاسر محوطه را چرخ می‌زند. ده بیت که با آب طلا در سر درب مدخبل
نگاشته شده، مقبره را معرفی می‌کند:

« تاریخ بنای سر در مقبره حضرت معصومه معظمه مکرمه قم علیها -
السلام در دوره سلطنت سعادت نشان شاه عباس ثانی.

این باب رحمت بروی مسلمین گشوده گشت. عابرین از تماشای آن
بهشت را از یاد می‌برند.

ناظرین بر محوطه های دلکش این بنا خیره شده، و هرگز نمیتوانند
از آنجا سرعت و سهولت بگذرند.

«معصوم» که خورشید جهانتاب از رأی منیر او مستفیض است، توسط
یکی از نواب خود بنام «آقامراد» این سردر بزرگ را که در اوج وعظمت
سر بفلک میساید، بنا کرده است.

این است مدخل کاخ همایونی حضرت معصومه، ذریه خاندان حضرت
رسول اکرم (ص).

زیارت این آستان مقدس که مهر و ماه بر آن بوسه میزنند، مایه
مباهات و سعادت مؤمنان است.

زائران این آستان در حوائج و مستدعیات خود، مقضی المرام و کامیاب
خواهند بود.

بی شك تقدیر در برابر تدبیر بانی این درگاه که طلباً لمرضات الله
آنها بوجود آورده و بنا نموده است، مانعی بوجود نخواهد آورد.

ای مؤمن مسلمان که اشتیاق درك تاریخ بنای این آستان را داری در
«مشتاق درك» (۱) میتوانی آنها بیایی.

... حیات دوم مانند اولی زیبا و مصفا نمی باشد. ولی محوطه سومی

بهیچ وجه دست کمی از محوطه اول ندارد ... (۲)

۱- این عبارت مطابق سال ۱۰۶۵ است.

۲- سیاحت نامه شاردن ج ۳ س ۶۲-۶۵

فتحعلی شاه قاجار که از سال ۱۲۱۳ تا ۱۲۱۸ در آستانه مقدسه خدماتی انجام داده است ، این سه بنا را درهم ریخته ، و بجای آنها مدرسه ای بزرگ (مدرسه فیضیه کنونی) و دارالشفائی برای آستانه مقدسه بنیاد نهاده است . این دارالشفاء مدتی بصورت بیمارستان آستانه دائر بوده ؛ سپس از صورت مزبور خارج شده ؛ و حجرات آن بتصرف کسبه محل - بعنوان انبار درآمده بوده است - تا در سال ۱۳۴۰ قمری ، در اوائل تأسیس حوزه علمیه قم بدست مرحوم آیت الله حائری یزدی قدس سره این مکان بصورت مدرسه طلاب علوم دینی تغییر شکل داده و اکنون بهمان صورت باقی است .

از بناء نخستین دارالشفاء مزبور که بشرح فوق در ازمئه متأخر صورت مدرسه بخود گرفته است - تنها آب انباری که ساروتقی (میرزا تقی خان اعتماد الدوله) وزیر شاه عباس دوم بنیاد نهاده ، باقی است .

در سر در این آب انبار - که با ارتفاع ۸ متر و عرض ۲/۷۰ و طول ۶ متر در شرق مدرسه قرار دارد و سقف آن مقرنس است - کتیبه ای است از کاشی خشتی بخط ثلث ، که نویسنده آن محمد رضا امامی اصفهانی کتیبه نویس مشهور دوره صفوی است . و اینست متن آن :

« فی ایام دولة السلطان الاعظم والبخاقان الاکرم مروج
 مذهب الائمه المعصومین علیهم السلام السلطان بن السلطان بن -
 السلطان والبخاقان بن البخاقان ابوالمظفر شاه عباس -
 الثاني الصفوی الموسوی الحسینی بهادر خان خلدالله ملکه و
 سلطانه توفیق اتمام یافت عمارت این بر که خادم الامراء مخدوم
 الفقراء توفیق آثاری ایران مدیری اعتماد دولة العلیة العالیة
 البخاقانیه میرزا محمد تقی المشهور بساروتقی خالصا الی الله
 تعالی فی شهر ربیع الاول سنه خمسة وخمسين بعد الالف کتبه
 محمد رضا الامامی الاصفهانی »

در زیر این کتیبه بالای مدخل آب انبار - دورباعی زیر ، در دوسطر

بخط نستعلیق درزمینه زده نوشته شده :

زین برکه دستور که بادا جاوید بریاد حسین هر که يك قطره چشید
فی الحال زبهرسال تاریخش گفت لعنت به یزید بساد بر گسور یزید

میرزا تقی ازبهر صفی شاه جهان این برکه نمود خیر بر عالمیان
جستم زخرد حساب تاریخش گفت این برکه بنا کرده وزیر ایران
در آخر رباعی اول نوشته شده : « **کتبه العبد المحتاج محمد رضا** » (۱) .

برای اینکه معرفی این اثر نفیس تاریخی کامل باشد ، تذکر این نکته
بجاست که درسال ۱۲۰۴ تعمیری از آب انبار مزبور بعمل آمده است ولوحی
سنگی که بالای کتیبه سر در آن دیده میشود ، از این تعمیر و مرمت
حکایت میکند .

این سنگ نبشته متضمن ۷ بیت است که پنج بیت در متن ودو بیت دیگر
درحاشیه دوطرف آن نوشته شده . و آن ایات چنین است :

مظهر لطف حق تقی خانا	در بروجرد ودرزمانه وحید
مثل او روزگار کم دیده	زاده زابا و وامهات رشید
بانی کسارهای خیر و ثواب	ایزدش داده است بخت سعید
آب انبار این مکان شریف	بوده ویران بسالهای مدید
کرده تعمیرش از برای ثواب	شد باو یار کسردگار مجید
خواست تاریخ سال تعمیرش	زائر تشنه ای زراه رسید
جرعه آب خورد و آنکه گفت	سب و لعنت بشمریادو یزید

در میان دو مصرع بیت اخیر نوشته شده : «سنه ۱۲۰۴»

۱- از دورباعی فوق ، ماده تاریخ رباعی اول مطابق ۱۰۵۴ و ماده

تاریخ دوم مطابق ۱۰۵۵ است .

از چندین سال پیش تنی چند از موقوفه خواران همتی کرده ؛ و با استفاده از فرصت دیواری در گوشه ای از صحن دارالشفاء مزبور احداث نمودند که حجرات شمال شرقی و نیمی از حجرات شرق مدرسه را از آن جدا می ساخت ، و اتفاقاً آب انبار ساروتقی نیز جزء این قسمت بود .
در سالهای بعد کم حجرات مربور را از صورت اصلی خود بیرون آورده ، و آنرا ضمیمه املاک خود یا سردر ورودی مسافر خانه ها و بناهای دیگری که در موقوفات منصوب مجاور ساخته اند ، نموده ، و بانفوذ قدرتی که در آن ایام دارا بودند ، تصرفات عدوانی مذکور را باکمال آزادی وبدون هیچ مانع و رادعی انجام دادند .

در سنوات اخیر چون پشتوانه تصرفات عدوانی و غاصبانه شان از بین رفته ؛ و کتیبه های سر در دارالشفاء مورخ ۱۳۰۳ و آب انبار مورد بحث بعنوان سند جرم پا برجا بود؛ در صدد از بین بردن این دو سند قطعی برآمدند (۱)

بهمین جهت گذشته از تصرفاتی که در کتیبه سردر دارالشفاء کرده اند؛ کتیبه نفیس آب انبار را نخست با پاشیدن گل و افروختن آتش در پائین آن تیره ساخته ، و سپس در این اواخر رسماً بتراشیدن کتیبه مشغول گردیده اند سه قطعه از آخر کتیبه را که متضمن عبارات « کتبه محمد رضا » ، «الاصفاهانی» ، «فی سنة خمسة» ، «بعبدالالف» بوده، تا کنون کنده و نابود کرده اند!

و از آخر کتیبه تنها دو کلمه «الامامی» و «خمسین» بجای مانده است چند قطعه دیگر از سایر قسمتهای این کتیبه نفیس را نیز بهمین ترتیب کنده و از بین برده اند .

۱- با آنکه گذشته از مدارك و اسناد موجوده ، عدوانی بودن تصرف با يك نظر سطحی ببنای دارالشفاء از بدیهیات خواهد بود .